

İnsanın ayrılmaz hüquq və azadlıqları haqqında müasir təsəvvürlər insanın keçmişdə müxtəlif xarakterli sıxıntıları, zülmələri dəf etməsi ilə bağlı olan intellektual və siyasi təcrübəni ifadə edir. Liberal ideyalar və demokratik dəyərlər iki dünya müharibəsi, yüzlərlə regional və lokal silahlı münaqişələr, inqilablar, totalitar rejimlər və s. kontekstində təsdiqini tapmışlar. Daşqın Qəmbərov yazır: "Dünya mədəniyyətinin və sivilizasiyasının fenomeni insan hüquqlarının formalaşması tarixində, əsasən, üç nəsil hüquqlar fərqləndirilmişdir. Birinci nəsil hüquqlara ancaq vətəndaş və siyasi hüquqlar daxil idi. Bu nəsil hüquqlar XVII-XVIII əsrlərdə İngiltərədə, Amerikada və Fransada baş vermiş inqilablar dövründə formalaşmışdır və burjuaziya sinfinin sosial-siyasi maraqlarını ifadə edirdi. İkinci nəsil hüquqlar XX əsrin ortalarında formalaşmışdır.

Bu, konstitusiyalara və çoxsaylı beynəlxalq razılaşmalara geniş iqtisadi, sosial və mədəni hüquq və azadlıqların daxil edilməsi ilə səciyyələndirir. Bu nəsil hüquqlar, hər şeydən öncə, muzdlu işləyənlərin maraqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir. Belə hüquqlar dövlətdən müxtəlif metodlar və vasitələr yolu ilə işçilərin ləyaqətinin və həyat tələbatlarının qəbul olunmasının tələb olduğu tarixi şəraitdə meydana gəlməyə başladı. Lakin bu hüquqlarda əhəlinin digər təbəqələri də maraqlıdır. Üçüncü nəsil hüquqları isə, qrup və kollektiv hüquqları kimi nəzərdən keçirilir. Bu hüquqlar, əsasən, XX əsrin ikinci yarısından etibarən formalaşmışlar. Onların formalaşmasını elmi-texniki inqilab, müasir global problemlərin kəskinləşməsi və azadlıq hərəkatlarının genişlənməsi şərtləndirmişdir. Bu hüquqlar müxtəlif sosial birliklərin, xalqların, etnik qrupların, azlıqların və s. maraqlarını əhatə edir".

Müəllifin fikrincə, yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz hüquq nəsilələrinin formalaşması insan hüquq və azadlıqlarına ümumi və universal xarakter vermişdir. Yeni onlar hazırkı məqamda əhəlinin bütün qruplarına və insanların həyat fəaliyyətinin bütün sahələrinə aiddirlər. Bu, mühüm tarixi proses insanın fundamental, ayrılmaz hüquq və azadlıqları arasında qarşılıqlı əlaqələri möhkəmləndirmişdir. Ümumiyyətlə, müasir mərhələdə mövcud olan nəzəriyyələrin təhlili göstərir ki, hüquqların təsnifatı nisbi xarakter daşıyır. Lakin buna baxmayaraq, hüquq və azadlıqların aşağıdakı əsas qruplarının fərqləndirilməsi təcrübəsi oturuşmuşdur:

- vətəndaş;
- siyasi;
- sosial-iqtisadi;
- mədəni.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimizə əsasən, bir daha vurğulayaq ki, konstitusion hüquqlar, universal olaraq, dörd qrupa bölünür. Vətəndaş, siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar müvafiq fəaliyyət sahələrində fəal iştirak etmək üçün hüquqi şərait yaradırlar. Məsələn, vətəndaşların siyasi hüquq və azadlıqları onların cəmiyyətin siyasi həyatında fəaliyyət imkanlarını və sərhədlərini müəyyən edir, Yeni insanlar bu hüquqlara malik olmaqla, cəmiyyətin, dövlətin idarə olunmasında, öz maraqlarının təmin olunması və hüquqlarının qorunması ilə bağlı hökumətə təsirlər edə bilirlər. Buna bariz nümunə kimi, məhz birləşmək hüququnu göstərmək mümkündür. Müasir mərhələdə dünya dövlətlərinin konstitusiyasında vətəndaşların siyasi hüquqları sırasında birləşmək hüququnun mərkəzi yeri vardır. Bundan başqa, şəxsi hüquq və azadlıqlar şəxsiyyətin azadlığına, təhlükəsizliyinə və ləyaqətinə təminat verir.

D.Qəmbərov yazır: "Əsas insan hüquqları qruplarını nəzərdən keçirməzdən öncə, onların bir sıra sə-

ciyyəvi xüsusiyyətlərinə diqqət yetirmək lazımdır. Ümumi şəkildə onları iki hüquqi aspektdə nəzərdən keçirmək mümkündür:

-birincisi, əsas insan hüquqları insanın obyektiv həyat tələbatını və maraqlarını əks etdirirlər. Bu tələbatları və maraqları ödəmədən insan hərtərəfli və harmonik inkişaf edə bilməz və bacarıqlarını təbiiq edə bilməz;

-ikincisi, bütün beynəlxalq-hüquqi aspektlər mənəbə deyil, hüquqi forma rolunda çıxış edirlər. Bu hüquqi formalar sayəsində insan hüquqları təsbit olunur və bütün beynəlxalq hüquq subyektlərinin davranışlarının ümumi qəbul olunmuş normasına çevrilirlər. İnsan hüquqlarının mənbəyi rolunda onun çoxüzlü təbiəti çıxış edir ki, o da, bəşəriyyətin tarixi inkişafı gedində təkmilləşir. Bununla da, müasir cəmiyyətdə insan hüquq və azadlıqlarının diapozonu qanunuyğun şəkildə genişlənilir.

Müasir mərhələdə insan hüquq və azadlıqlarının qorunması problemi bir dövlətin sərhədlərini aşaraq, global statuslu problemə çevrilmişdir. Belə olan halda, universal beynəlxalq hüquqi standartların yaradılması zərurəti meydana çıxmışdır ki, onlar da əsas insan hüquqları kimi nəzərdən keçirilməkdədir. Bu əsas hüquqlar ümumbəşəri insan

san hüquqları dedikdə, dövlətlərin konstitusiyalarında və insan hüquqları üzrə beynəlxalq hüquqi sənədlərdə, xüsusilə də, İnsan Hüquqları Haqqında Beynəlxalq Bill-də, həmçinin, 1950-ci ildə qəbul olunmuş İnsan Hüquq və Azadlıqlarının Qorunması haqqında Avropa Konvensiyasında, 1961-ci ildə qəbul olunmuş Avropa Sosial Partiyasında əsk olunmuş hüquqlar başa düşülməlidir. İstənilən əsas hüquqları hər bir iştirakçı dövlət tərəfindən qəbul olunmalıdır. Əsas insan hüquqlarını səciyyələndirən mühüm xüsusiyyətlərdən biri də, məhz bundan ibarətdir. Bu məqamda, qeyd etmək lazımdır ki, əsas insan hüquqlarının fərqləndirilməsi, heç də digər hüquqlar ikinci dərəcəli kateqoriyaya aid edilməsi anlamına gəlməməlidir. Müvafiq olaraq, bu, həm də dövlətlərin digər hüquqlara az diqqət yetirməli olduqları anlama gəlmir. Burada məslənin mahiyyətinə başqa bucaqdan yanaşmaq lazımdır." Yeni əsas insan hüquqlarında digər çoxsaylı hüquqlar əksini tapır ki, bunlar da insanın normal həyat fəaliyyəti üçün zəruri əhəmiyyət kəsb edirlər. Bu hüquqlar, fərdin özü və onun digər insanlarla, cəmiyyətlə və dövlətlə qarşılıqlı fəaliyyəti üçün olduqca vacibdir. D.Qəmbərov qeyd edir ki, deməli,

İnsanın konstitusiyaya hüquqları və onların xüsusiyyətləri

bir daha belə nəticəyə gəlmək olur ki, digər çoxsaylı hüquqlar öz başlanğıcını, məhz əsas insan hüquqlarından götürürlər. Ümumiyyətlə, əvvəlki paraqrafda da, nəzərdən keçirdiyimiz hüquq və vətəndaşın konstitusion hüquq və azadlıqları ayrılmazdır və onlar insanın dünyaya göz açdığı bir gündən ona aiddir. Bu hüquqlar dövlət tərəfindən qorunur və şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsas mahiyyətini təşkil edir. Ümumdünya təcrübəsini nəzərdən keçirib, yuxarıda vurğuladığımızdan da çıxış edərək, əsas insan hüquqlarına dair aşağıdakı xüsusiyyətləri qeyd etmək mümkündür:

- əsas insan hüquqları bütün digər hüquq və azadlıqlarının əsasında durur;
- əsas insan hüquq və azadlıqları ümumi xarakter daşıyır. Yeni bu hüquq və azadlıqlar hər bir insana və vətəndaşa aiddir;
- onlar istənilən hüquqi münasibətlərin bazisini təşkil edir;
- dövlətin ali qanunu olan konstitusiyada təsbit olunur;
- insan hüquqları yüksək səviyyədə hüquqi müdafiəyə malik olur.

Deməli, konstitusion hüquqlar elə insanın əsas hüquqlarıdır. Bu hüquqların başlıca səciyyəvi cəhətləri onların ayrılmaz və təbii olmalarındadır. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, insanın əsas hüquqları subyektiv xarakterlidir. Əsas insan hüquqları mütləq əsas və nisbi əsas hüquqlara bölünür. İnsanın mütləq hüquqları onun anadangəlmə malik olduğu hüquqlardır ki, onlar dövlətdən asılı olmur, şərtsiz, dəyişməz və toxunulmazdır. Nisbi əsas hüquqlar qanunla məhdudlaşdırılan hüquqlardır. Mütləq hüquqlardan fərqli olaraq, nisbi hüquqların dayıçılarına müəyyən səlahiyyətli şəxslər nəzarət edirlər. Yeni burada söhbət insanların davranışlarının dövlət tərəfindən nəzarətdə saxlanılmasından gedir.

Tarixə nəzər salsaq, görürük ki, konstitusion hüquqların əsas fundamental hüquqlar kimi qəbul olunması təcrübəsi, əsasən, XIX əsrin ortalarından genişlənməyə başlamışdır. Bu, həmin dövrdən başlayaraq, əksər Avropa ölkələrinin konstitusiyalarında əskini tapmışdır. BMT Nizamnaməsi əsas hüquq və azadlıqların gözlənilməsi

ilə bağlı dövlətlərin üzərinə öhdəlik qoyur. 1946-cı ildə BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurası özünün köməkçi orqanı kimi İnsan Hüquqları üzrə Komissiyası yaratmışdır. Bu komissiya İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Billə münasibətdə öz mülahizələrini təqdim edir. Nəzərə alınmaq lazımdır ki, müasir mərhələdə İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Bill özünə aşağıdakı razılaşmaları daxil edir:

- Ümuminsan Hüquqları Deklarasiyası;
- İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt;
- Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt;
- Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta aid Fakültativ Protokol;
- Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta aid Fakültativ Protokol;
- Vətəndaş və siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta aid ikinci Fakültativ Protokol. Bu protokol ölüm hökmünün ləğvinə yönəlmişdir.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb